

Najlepsi z najgorszych i źli stale – wyniki badań 290 akt penitencjarnych

1. O naszych badaniach

W niniejszej publikacji, jak również w tej części opisujemy wyniki badań przeprowadzonych w ramach grantu „Najlepsi z najgorszych i źli stale. Więźniowie dożywotni” w Katedrze Kryminologii i Polityki Kryminalnej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego. Stanowią one drugi etap badań nad karą dożywotniego pozbawienia wolności (dalej: kdpw), prowadzonych w latach 2014–2017¹, które pozwoliły na zebranie obszernego materiału empirycznego o skazanych na kdpw.

Dotychczasowe badania dowiodły, że więźniowie dożywotni są zróżnicowani, gdyż mają różny stosunek do swojej kary i życia w więzieniu, i różnie adaptują się do warunków bezterminowej izolacji, co jest uwarunkowane ich osobowością oraz doświadczeniami zarówno sprzed okresu uwięzienia, jak i w jego trakcie.

Liczba więźniów dożywotnich w Polsce stale się zwiększa. Do 2012 r. skazanych na dożywocie było 300 zabójców. Na dzień 31 grudnia 2020 r. w więzieniach przebywało 470 więźniów prawomocnie skazanych na kdpw². Wzrost ich liczby dowodzi, że badania nad uzasadnieniem kdpw i jej wykonywaniem są konieczne. Mają one walor naukowy i praktyczny – opisują i diagnozują ważne zjawiska społeczne i prawne oraz dostarczają dowodów na to, czy i jak działa system sprawiedliwości – policja, sądy, więzienia.

¹ Grant „Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara”, sfinansowany przez NCN, ID 2228831, decyzja nr DEC-2013/09/B/H5/04518 (dalej: badania w latach 2014–2017).

² *Miesięczna informacja statystyczna*, grudzień 2020, Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej.

Zrealizowane przez nas badania są unikatowe pod względem problemu badawczego, badanej grupy skazanych na kdpw i zastosowanych metod badawczych. Uwzględniają złożoność i bogactwo danych na temat kariery kryminalnej i osobowości sprawców zabójstw, a następnie historii życia więźniów dożywotnich i asystujących im najbliższych lub pracowników kadry więziennej. Rezultaty badań dostarczają argumentów w debacie naukowej, społecznej i publicznej nad celem wykonywania kdpw czy kar długoterminowych. Czy trzymanie w izolacji przez 30 lat ma sens? Jakie są tego efekty? Czy jest to konieczne dla naszego bezpieczeństwa? To kluczowe pytania badawcze – istotne nie tylko dla nauki, lecz także dla społeczeństwa i wymiaru sprawiedliwości.

2. Przebieg i metody badań

2.1. Próba badawcza

Projekt badawczy „Najlepsi z najgorszych i źli stale. Więźniowie dożywotni” wyrósł na gruncie realizowanych wcześniej badań w Katedrze Kryminologii i Polityki Kryminalnej IPSiR UW nad karą dożywotniego pozbawienia wolności pt. „Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara”. Jako członkowie zespołu badawczego³ dysponowałyśmy zatem bogatą bazą danych o badanej grupie skazanych na kdpw. Próba ta została dobrana w sposób celowy⁴ i obejmowała wszystkich skazanych prawomocnie na karę dożywotniego pozbawienia wolności od początku jej stosowania po transformacji ustrojowej w Polsce (od 1995 r.) do końca 2011 r. Dobór próby wymagał ówczasie postawienia pewnej granicy czasu, tak aby stworzyć stałą grupę skazanych, a następnie móc gromadzić o nich materiał badawczy. Z czasem jednak i ta granica – 31 grudnia 2011 r. jako ostateczna data uprawomocnienia się wyroku badanych – okazała się nie być gwarantem stałości próby badawczej. W trakcie realizacji badań w latach 2014–2017 kilkoro skazanych za sprawą wznowienia procesu karnego i zmiany wyroku ubyło z początkowej grupy – ostatecznie w próbie, którą dysponował zespół badawczy, pozostało 299 więźniów skazanych prawomocnie w założonych granicach czasu (od 1995 r. do 31 grudnia 2011 r.).

³ Badania w latach 2014–2017 były prowadzone pod kierunkiem prof. Andrzeja Rzeplińskiego przez zespół prawników i kryminologów związanych z IPSiR UW. Kolejny grant „Najlepsi z najgorszych i źli stale. Więźniowie dożywotni” (NCN, umowa nr 2017/27/B/HS5/0063) był realizowany przez zespół wywodzący się z poprzedniego, w składzie: Maria Niełacznna, Joanna Klimczak, Małgorzata Kłapeć i Aleksandra Osińska, por. <http://lajfersi.uw.edu.pl/zespol/> (dostęp: 5.05.2021).

⁴ E.R. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2013, s. 212; L. Prior, *Using Documents in Social Research*, Los Angeles 2009, s. 154; G.F. Vito, J.C. Kunselman, R.A. Tewksbury, *Introduction to Criminal Justice Research Methods: An Applied Approach*, Springfield, IL 2014, s. 123.

Zbieranie materiału badawczego – wyroków sądowych z uzasadnieniami, opinii biegłych sądowych, akt penitencjarnych czy informacji prasowych – dla tak licznej grupy skazanych było wyzwaniem logistycznym oraz procesem czasochłonnym.

W trakcie realizacji badań w latach 2014–2017 nasz zespół badawczy zawarł porozumienie z ówczesnym Dyrektorem Generalnym Służby Więziennej, gen. Jackiem Włodarskim, które gwarantowało współpracę w czasie realizacji tego przedsięwzięcia. Dzięki uprzejmości generała i bezpośrednio zaangażowaniu ppłk Magdaleny Brodzińskiej-Patalas do siedziby Centralnego Zarządu Służby Więziennej w Warszawie były nadsyłane akta penitencjarne więźniów dożywotnich z jednostek z całej Polski. Proces gromadzenia materiału badawczego z akt penitencjarnych trwał niemal dwa lata (2016–2017). Ze względu na zakończenie ówczesnego grantu, a tym samym wygaśnięcie porozumienia, byliśmy zmuszone przerwać gromadzenie tych danych. Po uzyskaniu grantu na kontynuację badań planowałyśmy uzupełnienie materiału, jednak okazało się to niemożliwie. Jak piszą Penelope Abbott, Michelle DiGiacomo, Parker Magin i Wendy Hu:

Podejmowanie takich badań jest skomplikowane ze względu na ograniczenia kary pozbawienia wolności oraz nieodłączną kontrolę i nierównowagę sił w kontekstach więziennych⁵.

Służba więzienna pozostaje *gatekeepers* nie tylko dóbr i przywilejów skazanych, lecz także danych ważnych z punktu widzenia nauki⁶.

Ostatecznie wyłączyłyśmy z badań dziewięciu skazanych, o których nie miałyśmy pełnych danych. W efekcie próba badawcza omawiana w niniejszej publikacji liczy 290 więźniów dożywotnich.

2.2. Cele i hipotezy badawcze

Kontynuacja naszych badań nad kdpw w ramach grantu „Najlepsi z najgorszych i zli stale. Więźniowie dożywotni” wynikała z następujących potrzeb: usystematyzowania zgromadzonej przez nas wiedzy jakościowej i jej zakodowania za pomocą metod statystycznych, zgłębienia nowych problemów badawczych, rozkodowania i wyjaśnienia konkretnych pojęć, procedur i utrwalonych praktyk stosowanych przez wymiar sprawiedliwości (sądy, biegłych, kadrę więzienną).

⁵ P. Abbott, M. DiGiacomo, P. Magin, W. Hu, *A scoping review of qualitative research methods used with people in prison*, „International Journal of Qualitative Methods” 2018, vol. 17(1), s. 1.

⁶ Ibidem, s. 9; K. Beyens, P. Kennes, S. Snacken, H. Tournel, *The craft of doing qualitative research in prisons*, „International Journal for Crime, Justice and Social Democracy” 2015, vol. 4(1), s. 68; V.R. Jupp, *Methods of Criminological Research*, Routledge, 2012, s. 134–138.

Zaprojektowane przez nas badanie obejmuje trzy najbardziej powszechne cele badań społecznych – eksplorację, opis i wyjaśnianie⁷. Celem badań była charakterystyka więźniów dożywotnich oraz rzeczywistości więziennej, której doświadczają przez przynajmniej 25 lat swojego życia, opis naukowy uzyskanych wyników, a wreszcie podjęcie próby wyjaśnienia zaobserwowanych prawidłowości lub oboczności.

Szczegółowym celem naukowym badań była analiza postępowania ze sprawcami zabójstw na dwóch etapach funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości:

- 1) na etapie opiniowania przez biegłych sądowych, których diagnoza decyduje niejako o wymiarze kary;
- 2) na etapie wykonania kary skrajnie długiej, etapie rozciągniętym w czasie, różnorodnym, obejmującym rozmaite aspekty i stadia życia więźniów, a także reakcje systemu więziennego – na etapie kosztownym i wciąż niezbadanym.

Z punktu widzenia psychologii interesowało nas, czy pierwsza diagnoza biegłych sądowych zachowuje standard w świetle współczesnej nauki; czy kolejne diagnozy stawiane w trakcie wykonywania kary dają odpowiedź na podstawowe pytania: o osobowość człowieka i jej podatność na zmiany, o czynniki ryzyka i potencjał badanego; czy opiniowanie więźniów dożywotnich w trakcie ćwierćwiecza odbywania przez nich kary daje podstawę do prognozowania o przyszłym ich zachowaniu zarówno w zakładzie karnym lżejszego typu, jak i na wolności; czy daje podstawę oszacowania ryzyka ze strony badanego, a jednocześnie tworzenia programów naprawczych, korekcyjnych lub resocjalizacyjnych, planowania etapów i efektów kary.

Przy realizacji poszczególnych celów badań koncentrowaliśmy się, po pierwsze, na czasie i jego upływie – czy i jakie ma znaczenie? Interesowało nas, czy czas wpływa na osobowość badanych, korekcję nawyków, wygaszanie negatywnych zachowań na rzecz wzmocnienia zachowań prawidłowych.

Po drugie, skupialiśmy uwagę na systemie więziennym: czy wraz ze zwiększeniem się liczby więźniów dożywotnich system uwrażliwił się na nich? Czy wymiar kary został zauważony i stał się ważną kategorią oceny i oddziaływań (np. wprowadzenie terapii bądź programów skierowanych do więźniów dożywotnich lub długoterminowych albo specjalnych środków ochronnych)? Czy kdpw jest istotną zmienną dla badanych oraz administracji więziennej?

Zarazem zdajemy sobie sprawę, że o ile wykonywanie kdpw w Polsce jest trwającym od 1995 r. eksperymentem, o tyle więźniowie skazani na skrajnie długą karę 25 lat pozbawienia wolności byli „od zawsze”. Nie trzeba zatem przeceniać odrębności kdpw i specjalnego traktowania. Myślimy, że przepastna różnica między tymi karami pojawia się po 25 latach, gdy pojawia się szansa warunkowego zwolnienia, a skazany odbywa karę w tym samym systemie,

⁷ E.R. Babbie, *Podstawy badań...*, op. cit., s. 107–110.

w tym samym typie zakładu, bez klarownych perspektyw na zmianę, i gdy ze względu na stan zdrowia lub wiek zaczyna być kandydatem do oddziału geriatrycznego szpitala więziennego.

Głównym problemem badawczym, który jest uszczegółowieniem celu badawczego, pytaniem, na które nauka nie dała zadowalającej odpowiedzi⁸, była reakcja wymiaru sprawiedliwości (sądu i więziennictwa) na zabójców skazanych na kdpw, a także postawa tych ostatnich wobec najsurowszej kary, w szczególności to, czy i w jaki sposób akceptują oni wiedzę o sobie, o swojej winie, deficytach oraz powodach, dla których do końca swoich dni mają być w więzieniu, a także w jaki sposób adaptują się do warunków długoletniej izolacji, co lub kto im w tym pomaga albo przeszkadza, co lub kto stoi im na drodze do poprawy, progresji w ramach systemu więziennego, a w końcu odzyskania wolności w ramach warunkowego zwolnienia.

Do rozwiązania problemu badawczego niezbędne jest postawienie kluczowych pytań badawczych:

- Jakie skazani mają podejście do swojej kary? Z czego ono wynika?
- Jakie podejście ma do nich system więzienny? Czego wymaga i co im oferuje? Czy z udziałem innych podmiotów jest w stanie racjonalnie zaplanować wykonywanie tej kary i wdrażać ów plan w życie?
- Jakie są efekty wykonywania tej bezterminowej kary i kto się do nich przyczynia?
- Czy upływ czasu i zmiany, jakie w nim następują, mają znaczenie dla etapowości wykonania tej bezterminowej kary – podejmowanych wobec więźniów decyzji i kryteriów oceny?
- Czy więzienie „ratuje” życie nie tylko potencjalnym ofiarom, ale i sprawcom zabójstw, gdyż daje im możliwość odcięcia się od przemocy, wyjścia z nałogu, podjęcia edukacji bądź pracy?
- Jakie znaczenie ma czas kary – czy oprócz woli i motywacji skazanego oraz człowieka, który go wspiera, nie jest jednym z istotnych czynników dla skuteczności tej kary?
- Jakie jest znaczenie psychologii i psychologa w przypadkach „połamanych” osobowości więźniów dożywotnich?

Jak widać, ważnym źródłem pytań badawczych i sformułowanych niżej hipotez były teorie⁹ oraz koncepcje dotyczące więźniów długoterminowych i więzienia, takie jak: strategie adaptacji do warunków więziennych jako sytuacji trudnej (*adaptation*), radzenie sobie i dostosowanie (*coping strategy, adjustment*), model deprywacji i importu, inaczej zwany modelem transmisji (*deprivation and importation model*), prizonizacja (*prisonization*), resocjalizacja

⁸ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2011, s. 23.

⁹ R. Bachman, R.K. Schutt, *Fundamentals of Research in Criminology and Criminal Justice*, Los Angeles 2008, s. 32.

i poprawa (*treatment, reform, rehabilitation*). Pozwoliło nam to zastosować metodę dedukcji¹⁰. W miarę studiowania materiału empirycznego i rejestrowania faktów okazało się, że także one stały się równorzędnym źródłem gromadzonej wiedzy, co pozwoliło nam na jednoczesne korzystanie z metody indukcji¹¹.

Aby odpowiedzieć sobie na powyższe pytania, założyliśmy, że:

Hipoteza 1: Istnienie kilku rozbieżnych metod diagnozowania sprawców zabójstw oraz opiniowania w ich sprawach karnych skutkuje pewną dowolnością stosowanych przez biegłych metod, narzędzi, ustaleń i wniosków w sprawach ważnych dla badanych, wymiaru sprawiedliwości i rozwoju wiedzy specjalistycznej. Praktyka opiniowania, mimo że bazuje na wiedzy psychologicznej i medycznej, nie czerpie z niej w sposób usystematyzowany i trafny, nie przyczynia się tym samym do rozwoju wiedzy o przestępcy i jego osobowości. Opinie biegłych nie dają odpowiedzi na pytanie, dlaczego konkretny człowiek popełnił konkretny, brutalny czyn w danych okolicznościach. Nie mamy empirycznej wiedzy naukowej ani wynikających z niej ustaleń i wniosków na ten temat.

Hipoteza 2: Diagnoza skazanych na długoterminowe kary, sporządzona na początku kary, nie podlega weryfikacji ani aktualizacji. W konsekwencji brakuje rozpoznania u skazanego jego osobowości i motywacji, które mogą się zmieniać wraz z upływem czasu.

Hipoteza 3: Oferta systemowa – oferta oddziaływań w więzieniu – mimo że jest ograniczona, przyczynia się do uporządkowania życia, nawyków i postępowania skazanych. Brakuje jednak specjalistycznych oddziaływań dotyczących więźniów dożywotnych ze względu na ich zaburzenia osobowości oraz potencjalne negatywne efekty bezterminowej izolacji. Brakuje naukowego podejścia do wykonywania tej kary, w szczególności podejmowania działań oraz decyzji opartych na modelu *What Works*, R'N'R (*risk, need, responsivity*) i modelu dobrego życia. W szczególności nie pracuje się nad przyczyną dożywotnego pozbawienia wolności – czyli nad popełnioną zbrodnią, winą i krzywdą wyrządzoną ofiarom. Jej wykonywaniu nie towarzyszy plan osiągnięcia efektów i przeprowadzania skazanego przez kolejne etapy zgodnie z zasadą progresji, tak aby realnie podchodził do szansy odzyskania wolności. W praktyce system więzienny nie formułuje jasnych kryteriów awansowania skazanego ani czytelnych wymogów, po

¹⁰ Ibidem, s. 34; J.W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Thousand Oaks 2014, s. 110; V.R. Jupp, *The SAGE Dictionary of Social Research Methods*, London 2006, s. 138.

¹¹ J. Adams, H.T.A. Khan, R. Raeside, *Research Methods for Business and Social Science Students*, SAGE, 2014, s. 9–10; R. Bachman, R.K. Schutt, *Fundamentals...*, op. cit., s. 34; R. Bachman, R.K. Schutt, *The Practice of Research in Criminology and Criminal Justice*, Los Angeles 2014, s. 23; M. McConville, W.H. Chui (red.), *Research Methods for Law*, „Research Methods for the Arts and Humanities”, Edinburgh 2017, s. 76.

spełnieniu których mógłby on liczyć na odzyskanie kolejnego skrawka swojej autonomii.

Hipoteza 4: Potrzeby, motywacje, sposoby adaptacji do warunków więziennej izolacji, stopień zagrożenia dla bezpieczeństwa, podatność na oddziaływanie i programy naprawcze, a także relacje podtrzymywane lub nawiązywane w trakcie kary przez więźniów dożywotnych i wpływ bliskich lub „znaczących osób” – jako elementy ich życia i autonomii – mają wpływ na uspołecznienie skazanych i osiągnięcie przez nich pewnej dojrzałości społecznej, emocjonalnej, moralnej. Kadra więzienna nie ma jednak narzędzia, którym mogłaby zidentyfikować ten postęp i sformułować prawidłowe wnioski.

Hipoteza 5: Zakładamy, że z jednej strony sami więźniowie dożywotni dostrzegają swoją jednorodność – przynależność do jednolitej grupy – oraz pozytywne i negatywne tego skutki, z drugiej zaś strony – postrzegają swoją indywidualność, uczą się jej, podejmują próby jej rozwoju i realizacji. Każdy z nich jest odrębnym *case study* wymagającym fachowej wiedzy, by go zrozumieć, a jednocześnie zidentyfikować sposób postępowania adekwatny do danego przypadku i celu kary pozbawienia wolności.

Hipoteza 6: Więźniowie dożywotni, adaptując się do warunków życia w więzieniu (w izolacji, dyscyplinie, ograniczonej swobodzie poruszania się, dysponowania dobrami i wolnościami, ograniczonym dostępie do dóbr, w stosunku podległości), chcą zapewnić sobie minimum autonomii i aby to osiągnąć, większość z nich uczy się umiejętności społecznych (komunikacji interpersonalnej, organizacji czasu, planowania, nawiązywania lub utrzymywania bliskich kontaktów) lub tego, jak korzystać z nich w relacjach z innymi. Jednocześnie prizonizują się (instytucjonalizują), dając konieczną odpowiedź na specyficzne warunki, w jakich przyszło im żyć.

Podsumowując, chcąc wypełnić lukę w polskich badaniach nad więźniami dożywotnymi, wyznaczyliśmy sobie następujące zadania:

- 1) scharakteryzowanie społeczności więźniów dożywotnych i sylwetki statystycznego więźnia dożywotnego;
- 2) ustalenie prawidłowości i różnicowań grupowych oraz indywidualnych skazanych;
- 3) opisanie i wyjaśnienie zarówno reakcji systemu więziennego na tę grupę więźniów, jak i rutynowego, codziennego z nią postępowania.

2.3. Przebieg badań, metody i narzędzia badawcze

Badania więźniów i więzień mają w Polsce wieloletnią tradycję, a ich największa liczba była realizowana po transformacji ustrojowej w Polsce i tym samym po umożliwieniu badaczom „wejścia do więzień”. Rewolucyjne badania, które

pozwołyły uchylić nieco tajemnicę „świata za murem”, miały charakter badań jakościowych – przy wykorzystaniu technik badawczych, takich jak obserwacja czy wywiad jakościowy¹². Można zaliczyć je do badań etnograficznych. Nie ulega jednak wątpliwości, że kryminolodzy podążają w kierunku wykorzystywania zarówno paradygmatu ilościowego, jak i jakościowego¹³, co pozwala na przedstawienie pełniejszego obrazu badanego zjawiska, a przy tym jest przedsięwzięciem złożonym ze względu na ludzką naturę badaczy i badanych oraz ich wzajemne emocjonalne zaangażowanie¹⁴. Więzienie jest dla badacza areną emocjonalną¹⁵. Wypada przy tym stwierdzić, że metody ilościowe stanowią co prawda istotne, ale jednak uzupełnienie dla metod jakościowych, które są bardziej wrażliwe na odtworzenie więziennej rzeczywistości, doświadczeń i przekonań, które ona generuje.

Zaprojektowane przez nas badania mają charakter mieszany – zarówno ilościowy, jak i jakościowy. Metody mieszane obejmują łączenie lub integrację badań jakościowych i ilościowych oraz danych w materiale badawczym¹⁶. Dane jakościowe są zazwyczaj „otwarte”, bez z góry określonych odpowiedzi, podczas gdy dane ilościowe zwykle obejmują odpowiedzi zamknięte, znajdujące się w kwestionariuszach¹⁷. Korzystałyśmy z triangulacji metodologicznej¹⁸. Zgodnie z definicją triangulacja metodologiczna polega na użyciu wielu metod i technik badawczych w celu zbadania jednego problemu badawczego. U jej podstaw leżą przekonania, że wykorzystanie wielu metod zwiększa obiektywność badań, lecz także pozwala na bardziej całościowy ogląd opisywanych zjawisk, że istnieje wiele perspektyw lub poglądów na temat problemu, które muszą być reprezentowane, i że nie ma sposobu na ustalenie, poza sporami, najlepszego poglądu lub „prawdy”¹⁹.

Od początku planowania badań było bowiem dla nas jasne, że do realizacji będziemy potrzebować różnych metod i technik zbierania danych – zarówno

¹² M. Kamiński, *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa 2006; P. Moczydłowski, *Drugie życie więzienia*, Warszawa 2002.

¹³ J.W. Creswell, *Research Design...*, op. cit., s. 32, 43; G. Kleck, J. Tark, J.J. Bellows, *What methods are most frequently used in research in criminology and criminal justice?*, „Journal of Criminal Justice” 2006, vol. 34(2).

¹⁴ K. Beyens, P. Kennes, S. Snacken, H. Tournel, *The craft of doing...*, op. cit., s. 66; Y. Jewkes, *Autoethnography and emotion as intellectual resources: Doing prison research differently*, „Qualitative Inquiry” 2012, vol. 18(1); Y. Jewkes, *An introduction to „Doing Prison Research Differently”*, „Qualitative Inquiry” 2014, vol. 20(4); V.R. Jupp, *Methods...*, op. cit., s. 18.

¹⁵ E. Crawley, *Doing Prison Work: The Public and Private Lives of Prison Officers*, Cullompton, Devon, UK; Portland, OR 2006, s. 130–131.

¹⁶ V.R. Jupp, *The SAGE Dictionary...*, op. cit., s. 179; D. Silverman, *Doing Qualitative Research*, SAGE Publ., 2013, s. 142.

¹⁷ J.W. Creswell, *Research Design...*, op. cit., s. 45.

¹⁸ J. Adams, H.T.A. Khan, R. Raeside, *Research Methods...*, op. cit., s. 100; K. Konecki, P. Chomczyński, *Słownik socjologii jakościowej*, Warszawa 2012, s. 309.

¹⁹ J. Adams, H.T.A. Khan, R. Raeside, *Research Methods...*, op. cit., s. 100.

jakościowych, jak i ilościowych. W trakcie badań dokonaliśmy przeglądu dotychczasowej literatury, przeanalizowałyśmy treść dokumentów sądowych i więziennych, przeprowadziłyśmy wywiady pogłębione, częściowo standaryzowane. Założyłyśmy, że mogą one nakłonić badanych do dalszej refleksji²⁰, którą będą chcieli się podzielić w drodze korespondencji.

Główną metodą była analiza treści²¹ akt penitencjarnych na podstawie szczegółowego kwestionariusza, a następnie analiza ilościowa zebranych i zakodowanych danych²². A wszystko w celu uzyskania statystycznego obrazu badanej grupy, zjawisk, prawidłowości i tendencji.

Zasadniczą częścią prezentowanych badań (głównie w części I niniejszej publikacji) jest badanie akt penitencjarnych 290 więźniów dożywotnich.

Badania aktowe np. spraw sądowych mają długą tradycję zastosowania w polskiej kryminologii²³. Natomiast badania akt penitencjarnych lub pochodzących z nich dokumentów nie są metodą tak szeroko praktykowaną, choć uznaną. Korzystają z niej zarówno młodzi badacze w celu napisania pracy dyplomowej, jak i ci doświadczeni²⁴. Dokumenty są oficjalnym źródłem informacji o faktach, wydarzeniach, zjawiskach i procesach, co pozwala sądzić o ich wiarygodności²⁵. Jednocześnie, jak twierdzi m.in. Mieczysław Łobocki, dokumenty przedstawiają fakty w sposób jednostronny, są subiektywnym obrazem rejestrowanej rzeczywistości²⁶.

W przypadku kompleksowych badań na tak licznej próbie – blisko 300 przypadków – wykorzystanie przez nas metody badania akt penitencjarnych, liczących setki kart spisanych w ciągu 20 lat, można uznać za pionierskie.

²⁰ Y.F. Awenat et al., *Improving the quality of prison research: A qualitative study of ex-offender service user involvement in prison suicide prevention research*, „Health Expectations” 2018, vol. 21(1), s. 100–106.

²¹ L. Prior, *Content Analysis*, w: P. Leavy (red.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, Oxford University Press, 2014, s. 139.

²² E. Finch, S. Fafinski, *Criminology Skills*, Oxford University Press, 2016, s. 329; C.M. Renison, T.C. Hart, *Research Methods in Criminal Justice and Criminology*, SAGE Publ., 2019, s. 337.

²³ D. Woźniakowska-Fajst, *Stalking i inne formy przemocy emocjonalnej. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2019, s. 23.

²⁴ K. Miszewski, *Zabójcy w więzieniu. Adaptacja więźniów długoterminowych do warunków izolacji*, Warszawa 2016; M. Schlanger, D. Lieberman, *Using court records for research, teaching, and policymaking: The civil rights litigation clearinghouse*, „University of Missouri-Kansas City Law Review” 2006, vol. 75(1), s. 154; M. Teleszewska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, niepubl. praca doktorska, Białystok 2018; E. Janiszewska-Talago, *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980.

²⁵ E. Finch, S. Fafinski, *Criminology...*, op. cit., s. 37, 58; M. Łobocki, *Metody i techniki badań...*, op. cit., s. 216–223; A. Salminen, K. Kauppinen, M. Lehtovaara, *Towards a methodology for document analysis*, „Journal of the American Society for Information Science” 1997, vol. 48(7), s. 644.

²⁶ *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, red. L.M. Given, Los Angeles 2008, s. 839; G. Guthrie, *Basic Research Methods: An Entry to Social Science Research*, Los Angeles 2012, s. 157; L. Prior, *Using Documents...*, op. cit., s. 104.

Rozpoczynając badanie z wykorzystaniem dokumentów, przyjęliśmy podejście problemowe, polegające na formułowaniu pytań z wykorzystaniem innych metod badawczych, a następnie czytaniu źródeł wtórnych²⁷.

Akta penitencjarne pozwalają na zebranie informacji o skazanym sprzed izolacji (jego statusie, rodzinie, wykształceniu, zatrudnieniu, stanie cywilnym, chorobach, uzależnieniach itp.) oraz na poznanie „biografii” więziennej skazanego, pisanej „z dnia na dzień” przez personel. W aktach penitencjarnych wśród stałych dokumentów znajdują się m.in.: formularz rozmowy wstępnej, notatki wychowawców, notatki z konsultacji psychologicznych, oceny okresowe, orzeczenie psychologiczno-penitencjarne²⁸, opinie psychologiczne, informacje o nadanych ewentualnie statusach więziennych, formularze Indywidualnego Programu Oddziaływań (IPO) bądź Indywidualnego Programu Terapeutycznego (IPT) dla więźniów odbywających karę w odpowiednim systemie wykonywania kary. Akta te zawierają również informacje o aktywności więźniów – są to zazwyczaj dyplomy i podziękowania, a także ich prośby o pracę, szkołę, przetransportowanie czy o wpisanie osoby bliskiej na listę widzeń itp.

Zbadałyśmy akta penitencjarne 290 więźniów dożywotnich. Miały one różną objętość – w zarchiwizowanym materiale wynosiły od 100 do 2000 skanów kart. Ich wielkość zależała zarówno od tego, ile czasu skazany przebywał w izolacji, jak i od tego, czy system więzienny lub sam skazany byli bardziej bądź mniej produktywni w generowaniu materiału aktowego. Produktywność ta mogła być pozytywna (np. więcej „śladów” w aktach pozostawiał skazany, który się uczył, pracował, był nagradzany czy realizował programy więzienne) albo negatywna (gdy w aktach skazanego znajdował się materiał w związku z objęciem skazanego szczególnym statusem więziennym, karaniem dyscyplinarnym, zdarzeniami nadzwyczajnymi, licznymi konsultacjami psychologicznymi czy w związku z pisananiem przez skazanego licznymi prośbami bądź skargami)²⁹.

Badanie akt penitencjarnych było podzielone na dwa etapy – pierwszy polegał na planowaniu, realizacji badań pilotażowych, przygotowaniu narzędzia badawczego, a wreszcie na zbieraniu i archiwizowaniu danych, czyli skanowaniu

²⁷ J. Bell, S. Waters, *Doing Your Research Project: A Guide for First-time Researchers*, Open University Press, McGraw-Hill Education, 2014, s. 127.

²⁸ Zgodnie z § 11 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 1067) orzeczenie psychologiczno-penitencjarne m.in. jest sporządzane wobec prawomocnie skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę 25 lat pozbawienia wolności.

²⁹ Objętość akt mierzona liczbą kart znacząco się różni w zależności od czasu ich prowadzenia. W latach sprzed wprowadzenia systemu komputerowego w Służbie Więziennej do 2010 r. notatki były pisane przez personel odręcznie, nierzadko po kilka na jednej stronie A4, przy wykorzystaniu obu stron jednej kartki papieru. Od około 2010 r. dokumentacja z notatek wychowawcy i psychologa była drukowana z systemu NOE.net (Centralna Baza Danych Osób Pozbawionych Wolności) i jedna notatka równała się jednej, jednostronnie zadrukowanej karcie.